

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І
СПОРТУ УКРАЇНИ
ФАКУЛЬТЕТ ЗДОРОВ'Я, ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА ТУРИЗМУ
КАФЕДРА ТЕОРІЇ І МЕТОДИКИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ**

БРИЧУК М.С., БАЗИЛЮК Д. С.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

**ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ
З ДИСЦИПЛІНИ**

**«ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧА РОБОТА В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ»**

рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

спеціальність: 017 Фізична культура і спорт

код дисципліни в освітньо-професійній програмі: ВД.ФКС 74

мова навчання: українська

КИЇВ – 2024

Автори:

Бричук Марія Степанівна, кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання Національного університету фізичного виховання і спорту України;

Базиліук Дем'ян Сергійович, викладач кафедри теорії і методики фізичного виховання Національного університету фізичного виховання і спорту України.

Рецензенти:

Аріон Оксана Василівна – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Головач Інна Іванівна – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри фізичного виховання і педагогіки спорту Київського університету імені Бориса Грінченка

Затверджено на засіданні кафедри теорії і методики фізичного виховання (протокол № 11 від 29.03.2024 р.)

Рекомендовано вченою радою факультету здоров'я, фізичного виховання та туризму НУФВСУ (протокол № 9 від 26.03.2024 р.)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ТЕМА №1. Краєзнавство і туризм у системі навчально-виховної роботи в ЗЗСО. Історія краєзнавчих досліджень в Україні	13
ТЕМА №2. Організаційні форми туристсько-краєзнавчої роботи в ЗЗСО. Етапи туристсько-краєзнавчих досліджень.....	16
ТЕМА №3. Загальні методи туристсько-краєзнавчих досліджень. Методи набуття та первинної обробки туристсько-краєзнавчої інформації.....	20
ТЕМА №4. Методи фіксації туристсько-краєзнавчої інформації на маршруті. Польовий щоденник дослідника-краєзнавця. Фото-та відеофіксація	24
ТЕМА №5. Методи збереження та поширення туристсько-краєзнавчої інформації. Шкільний краєзнавчий музей.....	28
ТЕМА №6. Методи дослідження історичних подій та постатей. Джерела історичної туристсько-краєзнавчої інформації (усні, архіви, бібліотеки, галереї, музеї).....	31
ТЕМА №7. Методи дослідження археологічних об'єктів (польова археологія)... Методи дослідження архітектурних пам'яток та творів монументального мистецтва.....	35
ТЕМА №8. Методи етнографічних, фольклорних та мистецтвознавчих досліджень.....	38
ТЕМА №9. Методи топонімічних досліджень	43
ТЕМА №10. Методи дослідження природи рідного краю.....	50
ЗАЛКОВІ ВИМОГИ з дисципліни «Туристсько-краєзнавча робота в закладах загальної середньої освіти»	54
Рекомендовані джерела інформації	57
ДОДАТКИ	58

ВСТУП

Анотація навчальної дисципліни. Дисципліна спрямована на формування визначених стандартом вищої освіти першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 017 Фізична культура і спорт загальних та фахових компетентностей, зокрема: здатність вчитися та опановувати сучасними знаннями, бути критичним і самокритичним, діяти на основі етичних міркувань (мотивів); зміцнювати здоров'я людини шляхом використання рухової активності, раціонального харчування та інших чинників здорового способу життя. Обсяг дисципліни – 3 кредити ЄКТС. Основні теми: краєзнавство і туризм у системі навчально-виховної роботи в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО); організаційні форми туристсько-краєзнавчої роботи в ЗЗСО, етапи та методи туристсько-краєзнавчих досліджень: набуття та первинної обробки, фіксації, збереження та поширення туристсько-краєзнавчої інформації; історичних подій та постатей; археологічних об'єктів, архітектурних пам'яток та творів монументального мистецтва; етнографічних, фольклорних, мистецтвознавчих, топонімічних та природи рідного краю.

Підсумкова оцінка формується з урахуванням результатів поточного контролю – залік.

Мета навчальної дисципліни – формування визначених стандартом вищої освіти першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 017 Фізична культура і спорт загальних та фахових компетентностей, зокрема вчитися та опановувати сучасними знаннями, ознайомлення й оволодіння теоретичними знаннями і практичними навичками з організації та проведення різних видів туристсько-краєзнавчих дослідження рідного краю, опрацювання методів дослідження історії та особливостей матеріальної і духовної культури населення, формулювання умінь і навичок роботи з джерелами краєзнавчої інформації, виховання свідомого громадянина України, повагу до історичного минулого свого народу і толерантне ставлення до культурних і національних здобутків інших народів, дбайливе ставлення до навколишнього середовища.

**Перелік компетентностей, які формуються під час вивчення навчальної
дисципліни відповідно до стандарту
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 017 Фізична культура і спорт**

Інтегральна компетентність	Здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у сфері фізичної культури і спорту або у процесі навчання, що передбачає застосування теорій та методів наук з фізичного виховання і спорту, та характеризується комплексністю та невизначеністю умов.
Загальні компетентність	1. Здатність вчитися та оволодівати сучасними знаннями. 3. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і примножувати досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій. 8. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій. 11. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).
Фахові компетентності спеціальності	3. Здатність до організації оздоровчо-рекреаційної рухової активності різних груп населення. 5. Здатність зміцнювати здоров'я людини шляхом використання рухової активності, раціонального харчування та інших чинників здорового способу життя. 10. Здатність здійснювати навчання, виховання та соціалізацію людини у сфері фізичної культури і спорту, застосовуючи різні педагогічні методи та прийоми.

Обсяг навчальної дисципліни – 3 кредити ЄКТС, які розподіляються у годинах:

Форми навчання	Види навчальних занять				Самостійна робота	Разом
	лекції	лабораторні	практичні	семінарські		
Денна	20	0	22	0	48	90
Заочна	6	0	6	0	78	90

Статус навчальної дисципліни: вибіркова.

Передумови для вивчення навчальної дисципліни: успішне опанування такими навчальними дисциплінами:

на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти: «Теорія і методика фізичного виховання»; «Практика зі спортивного туризму та орієнтування»; «Історія України».

Тематика практичних занять:

Номер і назва теми дисципліни	Номер і назва теми практичних занять	Кількість годин	
		Денна форма навчання	Заочна форма навчання
1. Краєзнавство і туризм у системі навчально - виховної роботи в ЗЗСО. Історія краєзнавчих досліджень в Україні.	1. Краєзнавство і туризм у системі навчально-виховної роботи в ЗЗСО. Історія краєзнавчих досліджень в Україні.	2	2
2. Організаційні форми туристсько-краєзнавчої роботи в ЗЗСО. Етапи туристсько-краєзнавчих досліджень	2. Організаційні форми туристсько-краєзнавчої роботи в ЗЗСО. Етапи туристсько-краєзнавчих досліджень.	2	-
3. Загальні методи туристсько-краєзнавчих досліджень. Методи набуття та первинної обробки туристсько-краєзнавчої інформації. Методи бесіди та інтерв'ю.	3. Загальні методи туристсько-краєзнавчих досліджень. Методи набуття та первинної обробки туристсько-краєзнавчої інформації. Методи бесіди та інтерв'ю.	2	-
4. Методи фіксації туристсько-краєзнавчої інформації на маршруті. Польовий щоденник дослідника-краєзнавця. Фото- та відеофіксація.	4. Методи фіксації туристсько-краєзнавчої інформації на маршруті. Польовий щоденник дослідника-краєзнавця. Фото- та відео фіксація.	2	-
5. Методи збереження та поширення туристсько-краєзнавчої інформації. Шкільний краєзнавчий музей (тематичні екскурсії, путівники, довідники, альбоми, туристські карти тощо).	5. Методи збереження та поширення туристсько-краєзнавчої інформації. Шкільний краєзнавчий музей (тематичні екскурсії, путівники, довідники, альбоми, туристські карти тощо).	2	-

6. Методи дослідження історичних подій та постатей. Джерела історичної туристсько-краєзнавчої інформації (усні, архіви, бібліотеки, галереї, музеї).	6. Методи дослідження історичних подій та постатей. Джерела історичної туристсько-краєзнавчої інформації (усні, архіви, бібліотеки, галереї, музеї).	2	2
7. Методи дослідження археологічних об'єктів (польова археологія). Методи дослідження архітектурних пам'яток та творів монументального мистецтва.	7. Методи дослідження археологічних об'єктів (польова археологія). Методи дослідження архітектурних пам'яток та творів монументального мистецтва.	2	-
8. Методи етнографічних, фольклорних та мистецтвознавчих досліджень.	8. Методи етнографічних, фольклорних та мистецтвознавчих досліджень.	2	-
9. Методи топонімічних досліджень.	9. Методи топонімічних досліджень.	2	-
10. Методи дослідження природи рідного краю.	10. Методи дослідження гірських порід, мінералів та рельєфу. Методи спостереження за погодою. Методи дослідження водних об'єктів.	2	2
	11. Методи дослідження ґрунтово-рослинного покриву. Методи дослідження тваринного світу. Методи фенологічних спостережень	2	-
Всього годин:		22	6

Завдання для самостійної роботи студентів

Номер і назва теми дисципліни	Завдання	Кількість годин	
		Денна форма навчання	Заочна форма навчання
1. Краєзнавство і туризм у системі	1. Визначити роль краєзнавства і туризму у системі навчально-	1	2

навчально-виховної роботи в ЗЗСО. Історія краєзнавчих досліджень в Україні.	виховної роботи в ЗЗСО. Дослідити історію краєзнавчих досліджень в Україні.		
	Завдання 1. Скласти аналітичну таблицю, де вказати методичні підходи до визначення краєзнавства, його об'єктно-предметної суті.	2	2
	Завдання 2. Скласти аналітичну таблицю, де вказати основні історичні етапи розвитку краєзнавства як педагогічного феномену.	2	2
	2. Підготовка до практичного заняття з теми 1.	1	-
2. Організаційні форми туристсько-краєзнавчої роботи в ЗЗСО. Етапи туристсько-краєзнавчих досліджень	3. Охарактеризувати організаційні форми туристсько-краєзнавчої роботи в ЗЗСО. Визначити етапи туристсько-краєзнавчих досліджень.	2	2
	4. Підготовка до практичного заняття з теми 2.	2	2
3. Загальні методи туристсько-краєзнавчих досліджень. Методи набуття та первинної обробки туристсько-краєзнавчої інформації.	5. Опанувати загальні методи туристсько-краєзнавчих досліджень та методи набуття та первинної обробки туристсько-краєзнавчої інформації.	2	8
	6. Підготовка до практичного заняття з теми 3.	2	-
4. Методи фіксації туристсько-краєзнавчої інформації на маршруті. Польовий щоденник дослідника-краєзнавця. Фото- та відеофіксація.	7. Охарактеризувати методи фіксації туристсько-краєзнавчої інформації на маршруті. Польовий щоденник дослідника-краєзнавця.	2	4
	8. Підготовка до практичного заняття з теми 4.	2	2
5. Методи збереження та поширення туристсько-краєзнавчої інформації.	9. Визначити основні методи збереження та поширення туристсько-краєзнавчої інформації. Знайти приклади розробки шкільного краєзнавчого музею, тематичних екскурсій, путівників,	2	10

Шкільний краєзнавчий музей. (тематичні екскурсії, путівники, довідники, альбоми, туристські карти тощо).	довідників, альбомів, туристських карт.		
	10. Підготовка до практичного заняття з теми 5.	2	-
6. Методи дослідження історичних подій та постатей. Джерела історичної туристсько-краєзнавчої інформації (усні, архіви, бібліотеки, галереї, музеї).	11. Визначити методи дослідження історичних подій та постатей. Охарактеризувати джерела історичної туристсько-краєзнавчої інформації (усні, архіви, бібліотеки, галереї, музеї).	2	6
	12. Підготовка до практичного заняття з теми 6.	2	2
7. Методи дослідження археологічних об'єктів. Методи дослідження архітектурних пам'яток та творів монументального мистецтва.	13. Визначити та охарактеризувати основні методи дослідження археологічних об'єктів та архітектурних пам'яток, творів монументального мистецтва. Підготувати презентацію археологічної та архітектурної пам'ятки області (за вибором студента)	4	10
	14. Підготовка до практичного заняття з теми 7.	2	-
8. Методи етнографічних, фольклорних та мистецтвознавчих досліджень.	15. Вивчити особливості методів етнографічних, фольклорних та мистецтвознавчих досліджень.	1	4
	16. Підготовка до практичного заняття з теми 8.	1	2
9. Методи топонімічних досліджень.	17. Проаналізувати методи топонімічних досліджень.	2	8
	18. Підготовка до практичного заняття з теми 9.	2	-
10. Методи дослідження природи рідного краю.	19. Дослідити методи дослідження гірських порід, мінералів та рельєфу, спостереження за погодою та дослідження водних об'єктів	4	4
	20. Опрацювати методи дослідження ґрунтового-рослинного покриву, тваринного світу та	4	6

	фенологічних спостережень		
	21. Підготовка до практичних занять з теми 10.	2	2
Всього годин:		48	78

Очікувані результати навчання з дисципліни: забезпечити засвоєння теоретичних основ організації і проведення туристсько-краєзнавчої роботи в ЗЗСО, планування роботи туристсько-краєзнавчих гуртків, секцій, клубів; створити уяву з навчально-методичної підготовки, з організації і здійснення різних етапів краєзнавчих досліджень; сформувані у студентів практичні навички здійснення досліджень компонентів природи, історії, матеріальної та духовної культури рідного краю; вдосконалити практичні навички та досвід роботи з джерелами краєзнавчої інформації, способами її обробки, збереження та поширення, використовувати отримані знання в процесі самовдосконалення та у професійній діяльності завдяки:

знанням: завдань та ролі краєзнавства і туризму у системі навчально-виховної роботи в ЗЗСО та історію краєзнавчих досліджень в Україні; теоретичних основ організації і проведення туристсько-краєзнавчої роботи в ЗЗСО, етапів туристсько-краєзнавчих досліджень; загальних та спеціальні методів туристсько-краєзнавчих досліджень під час активного туристського походу, методів збереження та поширення туристсько-краєзнавчої інформації в ЗЗСО, особливостей організації та діяльності шкільного краєзнавчого музею, організації тематичних екскурсій тощо;

умінням: організовувати і проводити туристсько-краєзнавчу роботу в ЗЗСО; використовувати загальні та спеціальні методи краєзнавчих досліджень під час різних видів туристської діяльності; користуватися спеціалізованими туристсько-краєзнавчими картографічними та іншими матеріалами, спеціальним спорядженням, обладнанням та приладами; організувати та проводити різні види краєзнавчих досліджень в активних туристських походах.

**Перелік програмних результатів навчання, яких досягають під час
вивчення навчальної дисципліни відповідно стандарту
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 017 Фізична культура і спорт**

Програмні результати навчання	<p>4. Показувати навички самостійної роботи, демонструвати критичне та самокритичне мислення.</p> <p>7. Здійснювати навчання руховим діям та розвиток рухових якостей людини в умовах різних форм організації занять фізичними вправами.</p> <p>13. Використовувати засвоєнні уміння і навички занять популярними видами рухової активності оздоровчої спрямованості.</p> <p>17. Знати та розуміти сутність, принципи, методи, форми та організацію процесу навчання і виховання людини.</p> <p>21. Застосовувати набуті теоретичні знання для розв'язання практичних завдань та змістовно інтерпретувати отримані результати.</p>
-------------------------------	--

Порядок оцінювання результатів навчання з дисципліни

Підсумкова оцінка з навчальної дисципліни формується з урахуванням результатів поточного контролю та заліку.

Протягом семестру здобувач вищої освіти може отримати максимальну кількість балів – 100 як суму балів за результатами поточного контролю на практичних і семінарських заняттях та під час консультацій науково-педагогічних працівників з тем, на які не передбачено аудиторних годин, або в установленому порядку з тем, заняття з яких було пропущене здобувачем вищої освіти. Використовуються такі форми поточного контролю та розподіл балів, які може отримати студент за тему:

Номер і назва теми практичних занять	Засоби оцінювання	Кількість балів за тему
1. Краєзнавство і туризм у системі навчально-виховної роботи в ЗЗСО. Історія краєзнавчих досліджень в Україні.	Реферат або доповідь або презентації на задану тему та їх обговорення або опитування або тестування Заповнені таблиці 1 та 2 (Додаток 1)	10
2. Організаційні форми	Доповідь або опитування або	10

туристсько-краєзнавчої роботи в ЗЗСО. Етапи туристсько-краєзнавчих досліджень.	тестування Приклади туристсько-краєзнавчої діяльності	
3. Загальні методи туристсько-краєзнавчих досліджень. Методи набуття та первинної обробки туристсько-краєзнавчої інформації.	Виконана практична робота або реферат або презентація на задану тему.	10
4. Методи фіксації туристсько-краєзнавчої інформації на маршруті. Польовий щоденник дослідника-краєзнавця. Фото- та відеофіксація.	Доповідь або опитування або тестування Презентація з використанням фото та відео Вашої подорожі	10
5. Методи збереження та поширення туристсько-краєзнавчої інформації. Шкільний краєзнавчий музей (тематичні екскурсії, путівники, довідники, альбоми, туристські карти тощо).	Виконана практична робота або реферат або доповідь або презентації на задану тему та їх обговорення.	10
6. Методи дослідження історичних подій та постатей. Джерела історичної туристсько-краєзнавчої інформації (усні, архіви, бібліотеки, галереї, музеї).	Виконана практична робота або реферат або презентація на задану тему та їх захист. Тестування	10
7. Методи дослідження археологічних об'єктів. Методи дослідження архітектурних пам'яток та творів монументального мистецтва.	Виконана практична робота або реферат або презентація на задану тему та їх захист. Тестування	10
8. Методи етнографічних, фольклорних та мистецтвознавчих досліджень.	Реферат або доповідь або презентації на задану тему та їх обговорення. Тестування	10
9. Методи топонімічних досліджень.	Виконана практична робота або реферат або презентація на задану тему та їх захист.	10
10. Методи дослідження природи рідного краю.	Виконані практичні роботи або реферат або презентація на задану тему та їх захист.	10
Разом балів		100

Лектор під час завершення лекції з теми дисципліни знайомить здобувачів вищої освіти з відповідними завданнями для самостійної роботи та темами практичних занять.

Перед початком практичного заняття науково-педагогічний працівник ознайомлює здобувачів вищої освіти із формами поточного контролю, які будуть застосовуватись, і кількістю балів, які вони можуть отримати. Під час завершення кожного заняття кожному присутньому здобувачу вищої освіти оголошується кількість отриманих ним балів.

Здобувач вищої освіти, який протягом семестру отримав менше 34 балів, до заліку не допускається, і може в установленому порядку пройти повторне вивчення цієї дисципліни.

Заліки проводяться у порядку, визначеному у Положенні про організацію освітнього процесу в університеті.

ТЕМА №1

КРАЄЗНАВСТВО І ТУРИЗМ У СИСТЕМІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ЗЗСО

ІСТОРІЯ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

Краєзнавство – це всебічне наукове вивчення певної території країни (краю).

Краєзнавство у поєднанні з туризмом – це складна багатогранна навчально-освітня, пошуково-дослідна та пізнавальна діяльність молоді у процесі комплексного вивчення території краю. Вона є найбільш ефективним методом пізнання у процесі географічних, біологічних та історичних досліджень. Туристсько-краєзнавча діяльність відіграє важливе значення для формування стійких знань, розвитку творчих здібностей та розширення світогляду. Взаємопов'язаний й комплексний розвиток краєзнавства й туризму

визначає суть та зміст туристсько-краєзнавчої діяльності. Остання в свою чергу дозволяє також реалізувати краєзнавчо-оздоровчий напрям і впливає на формування здорового способу життя та високих моральних якостей людини.

Краєзнавство і туризм у системі навчально-виховної роботи в ЗЗСО

Суть туристсько-краєзнавчої роботи в ЗЗСО полягає у тому, щоб відшукати, обґрунтувати і розкрити (обов'язково у взаємозв'язках і взаємозалежностях) всю сукупність особливостей, зосереджених на певній території, і дати таким чином комплексну генетичну картину життя цієї території у природно-історичному і соціально-економічному відношеннях.

Об'єктом туристсько-краєзнавчої діяльності є сукупність (комплекс) географічних (територіальних) об'єктів і явищ суспільного життя та їх взаємозв'язків на певній території (урочище, сільський та міський населені пункти, район, область тощо).

Виходячи із навчально-виховних завдань, зазвичай, туристсько-краєзнавча діяльність характеризується трьома основними напрямками, з яких випливають основні аспекти її педагогічної мети: навчально-освітня, формування практичних умінь і навичок, патріотично-виховна.

Головні завдання туристсько-краєзнавчої діяльності:

– допомогти ЗЗСО у навчанні та вихованні учнів, відродити духовність, моральність, національну самосвідомість людини, сформувати у неї риси високої громадянськості;

– прищеплювати любов до праці, виявляти і всебічно вивчати індивідуальні особливості характеру учнів та їхні нахили, допомагати їм у свідомому виборі майбутньої професії;

– виховувати міцний і дружний учнівський колектив, установлювати і зміцнювати зв'язки між дітьми різних освітніх закладів, міст, сіл, національностей;

– оздоровлювати дітей, зміцнювати їх фізично і морально;

– поповнювати зібраними у походах і під час екскурсій матеріалами існуючі або створювати нові шкільні краєзнавчі музеї, кабінети, краєзнавчі

кутки;

– підвищувати кваліфікацію вчителів-предметників, педагогів-організаторів, удосконалювати їх навички в організації науково-дослідної та суспільно корисної роботи.

За визначенням сучасних вітчизняних педагогів, *краєзнавство у поєднанні з туризмом (туристське краєзнавство)* – це організована під керівництвом учителя багатогранна навчально-освітня, пошуково-дослідницька та суспільно-корисна діяльність школярів у процесі комплексного вивчення рідного краю.

В основі шкільної краєзнавчо-народознавчої роботи лежать такі принципи:

1. *Ідейно-моральна спрямованість.*
2. *Науковість* передбачає уникнення в проведенні краєзнавчої роботи (незважаючи на доступні для учнів методи дослідження) спрощенства, поверховості і схематизму.
3. *Комплексність і систематичність.*
4. *Плановість і наступність у роботі.*
5. *Зв'язку туристсько-краєзнавчої роботи з навчально-виховними цілями ЗЗСО.*
6. *Оптимального поєднання туристсько-краєзнавчої роботи із суспільно-корисною діяльністю.*
7. *Поєднання дитячого самоуправління з педагогічним керівництвом туристсько-краєзнавчою роботою.*
8. *Популяризації туристсько-краєзнавчої роботи ЗЗСО.*

Завдання для самоперевірки:

1. Які визначальні риси туристсько-краєзнавчої діяльності?
2. Які головні принципи туристсько-краєзнавчої діяльності?
3. Який вплив на учнів мають краєзнавчі рухи учнівської молоді в Україні?
4. Яким чином вплинули процеси українського національного відродження на активізацію краєзнавчих рухів в 20-ті рр.?
5. Як активізувалась краєзнавчо-туристична робота у повоєнний період?

Завдання до практичної роботи 1.

1. Опитування чи тестування по темі 1 або есе на тему «Краєзнавство і туризм: потреба та можливості реалізації в ЗЗСО» (4 бали).

2. Заповнити аналітичну таблицю, де вказати методичні підходи до визначення краєзнавства, його об'єктно-предметної суті (додаток 1) (3 бали).

3. Заповнити аналітичну таблицю, де вказати основні історичні етапи розвитку краєзнавства як педагогічного феномену (додаток 1) (3 бали).

В кінці кожної таблиці має бути висновок, що включає ваші думки щодо формування визначення та основних етапів розвитку краєзнавства.

ТЕМА №2

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ В ЗЗСО ЕТАПИ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Туристсько-краєзнавча діяльність характеризується надзвичайною різноманітністю її організаційних форм. Найпоширеніші з них є – гурток, секція, клуб, товариство.

Гурток – самодіяльна група підлітків, що займаються поглибленим вивченням рідного краю. Це основна і найпоширеніша форма туристсько-краєзнавчої роботи з географії, біології, історії тощо. Відомий географ М.М. Баранський, надаючи особливого значення гуртку, писав: «Гурток є та ланка, за яку треба зачепитися, щоб витягнути весь ланцюг різноманітних; форм позакласної роботи...» За умов правильної організації позакласної роботи вся справа повинна організовуватися не тільки через гурток, а й від гуртка по можливості за його ініціативою».

Секція – первинна форма шкільних туристсько-краєзнавчих учнівських

об'єднань (гуртків, клубів, товариств), їх складова частина. Кількість членів кожної секції гуртка, як правило, не перевищує десяти. Це дає можливість ефективно керувати роботою кожного учня зокрема і всієї секції в цілому. Секції організуються в гуртках, де налічується від 18 до 25 членів.

Клуб – найвища форма організації туристсько-краєзнавчої роботи. Він об'єднує різні секції і гуртки. До кожного клубу може входити 60 і більше учнів переважно середнього шкільного віку.

Товариство – самодіяльна організація із 40–60 старшокласників, які цікавляться туризмом і краєзнавством. Товариство складається із трьох – п'яти споріднених за змістом роботи секцій. Наприклад, товариство краєзнавців може мати такі секції: географічну, біологічну, історичну, літературів-етнографів, туристів-краєзнавців.

У туристсько-краєзнавчій роботі в ЗЗСО виділяють стаціонарні і польові (маршрутно-туристські) форми.

Стаціонарні форми: робота на географічному майданчику, фенологічні спостереження, зустрічі із знатними земляками, уявні подорожі по країні, краєзнавчі олімпіади; конференції, лекторії, шкільні краєзнавчі естафети, конкурси, виставки, вікторини, випуск краєзнавчого журналу, радіо- і стінної газет, листування і обмін краєзнавчою літературою, видання альманахів та інші заходи, що проводяться на місці., в умовах ЗЗСО, населеного пункту.

Польові (маршрутно-туристські форми): прогулянки, екскурсії, одноденні і багатоденні походи, подорожі на різних видах транспорту, експедиції, туристсько-краєзнавчі зльоти та фестивалі (шкільні, районні, міські, обласні, республіканські).

Учителі застосовують різноманітні форми туристсько-краєзнавчої роботи з учнями, пам'ятаючи, що краєзнавство не існує без туризму, а туризм – без краєзнавства. Адже тільки туризм надає шкільному краєзнавству дійового, творчого, суспільного характеру.

До основних форм краєзнавчо-туристської роботи з учнями відносять: прогулянки, екскурсії, туристські подорожі та походи, туристські естафети,

зльоти, експедиції тощо.

Прогулянка – найпростіша форма роботи із туристами у самодіяльних організаціях. Вони не потребують особливих витрат і спеціального туристського спорядження.

Екскурсія – це форма, яка має мету дати певні знання, щось нове чи закріпити наявні знання. Проводяться протягом усього року. Екскурсія, як і урок, має свою мету, тему, план і свої методи роботи. Мета екскурсії визначається змістом матеріалу, що виймається, а саме; для попереднього накопичення уявлень; для ілюстрації матеріалу; для закріплення матеріалу; для вироблення умінь і навиків самостійної роботи на місцевості.

Туристські подорожі і походи є тривалішою за часом і складнішою формою туристсько-краєзнавчої роботи порівняно з прогулянками та екскурсіями. Тривалість їх коливається від 1 до 30 днів. Основна відмінність туристського походу від екскурсії полягає в тому, що в туристському поході проводяться спостереження різноманітних об'єктів, явищ і процесів, які зустрічаються на маршруті» за тривалою і широкою запланованою програмою, в той час як екскурсія передбачає вивчення точно відібраних об'єктів» явищ і процесів за спеціальною програмою.

Туристська естафета - це така форма дитячого туризму, яка передбачає вивчення певного району, області, краю чи всієї країни не однією групою, а кількома, які на певних відрізках маршруту змінюють одна одну» Завчасно траса туристської подорожі поділяється на ділянки. Пройшовши свою ділянку і виконавши поставлені перед нею завдання, туристська група передає естафету наступній і т. д. На районному чи обласному туристському зльоті всі матеріали естафети узагальнюються і підбиваються підсумки.

Туристські зльоти мають на меті обмін досвідом і підбивання підсумків туристсько-краєзнавчої роботи. Вони передбачають також змагання з туристського багатоборства або спортивного орієнтування, туристські конкурси.

Експедиції - найскладніша форма туристсько-краєзнавчої роботи, що

передбачає проведення певних наукових досліджень. *Туристсько-краєзнавча експедиція* – це одна із найбільш широко застосовуваних форм організації та проведення дослідницької діяльності школярів, що, в свою чергу, є могутнім засобом розвитку навиків дослідницької роботи та аналітичного мислення.

Основні етапи туристсько-краєзнавчих форм роботи – це підготовчий, польовий і підсумковий.

У *підготовчий етап* учні, як правило, ознайомлюються з програмою і методикою проведення того чи іншого виду краєзнавчих досліджень, вивчають територію маршруту за літературними і картографічними джерелами, складають картосхему району і план маршруту, готують усе необхідне для спостережень.

Під час планування туристсько-краєзнавчої роботи враховують можливості щодо виховних заходів. Передбачаються зустрічі з цікавими людьми, відвідування пам'ятних місць бойової і трудової слави свого народу. Планується також участь учнів у суспільно корисній праці. Складається кошторис досліджень, чітко розподіляються обов'язки між членами туристсько-краєзнавчої групи.

Польовий етап – це дослідження під час екскурсій, походів чи експедицій за складеним у підготовчий період планом. Польові дослідження – це збирання відомостей про природу і економіку краю, а також історичного, топонімічного, археологічного, етнографічного та інших матеріалів.

У *підсумковий (заключний) або камеральний, етап* проводяться оформлення та облік результатів туристсько-краєзнавчої роботи, створення нових і поповнення існуючих шкільних краєзнавчих музеїв експонатами і матеріалами.

Завдання для самоперевірки:

1. Які є організаційні форми туристсько-краєзнавчої діяльності?
2. Охарактеризуйте форми туристсько-краєзнавчої діяльності в ЗЗСО.
3. Охарактеризуйте форми туристсько-краєзнавчої роботи.

4. Які основні етапи туристсько-краєзнавчих форм роботи?
5. Розкрийте зміст туристсько-краєзнавчої роботи в польовому таборі.
6. Назвіть особливості організації туристсько-краєзнавчих свят, ігор, змагань у польовому таборі

Завдання до практичної роботи 2.

1. Опитування або тестування до теми 2 (4 бали).
2. За допомогою мережі Інтернет навести приклади туристсько-краєзнавчого гуртка, клубу, товариства або центру дитячо-юнацького туризму та краєзнавства, які працюють в Україні (коли і ким створено, характеристика основної діяльності, їх подорожі, краєзнавча робота і т.д, яким чином працюють під час війни). Результат оформити у вигляді реферату або презентації (6 балів)

ТЕМА №3

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ. МЕТОДИ НАБУТТЯ ТА ПЕРВИННОЇ ОБРОБКИ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Метод дослідження – спосіб, шлях одержання необхідної інформації про об'єкти, процеси і явища, що відбуваються у навколишньому світі.

Сукупність наукових методів збирання, оброблення й аналізу різноманітної природознавчої, соціально-економічної, культурологічної та іншої інформації забезпечує реалізацію цілей та завдань краєзнавчого дослідження певної території (краю). Існують різні класифікації методів краєзнавчого дослідження.

За особливостями середовища набуття або збору інформації розрізняють – методи польового (емпіричного) дослідження та методи камерального (аналітичного) дослідження.

За особливостями якісних і кількісних змін, що відбуваються з краєзнавчою інформацією в процесі наукового дослідження можна виокремити:

- 1) методи збору краєзнавчої інформації;
- 2) методи оброблення краєзнавчої інформації;
- 3) методи збереження і поширення краєзнавчої інформації.

Одним із найпоширеніших об'єктивних методів збору краєзнавчої інформації є метод спостереження.

Спостереження – це сукупність операцій з присвоєнням кожному із об'єктів, процесів і явищ навколишнього світу певних значень (ознак), що ґрунтується на безпосередньому сприйнятті об'єктів процесів і явищ за допомогою органів чуття, без втручання в їх буття дослідника.

Найбільш поширеними в краєзнавчих дослідженнях є **візуальне спостереження (відеоспостереження) та акустичне спостереження (аудіоспостереження)**. Менш поширеними є – тактильне, смакове та ольфакторне (ароматичне) спостереження

Бесіда це спосіб одержання інформації, що ґрунтується на вербальній комунікації дослідника і респондента, на їх безпосередній соціальній взаємодії.

Бесіда є одним із методів дослідження, яким широко послуговуються краєзнавство при дослідженні історії та духовної культури населення краю.

У залежності від числа учасників бесіди, розрізняються **індивідуальні бесіди (з однією людиною) і групові бесіди (з кількома людьми)**.

За характером запитань виділяють **стандартизовані (структуровані) бесіди і нестандартизовані (неструктуровані) бесіди**.

Так само як і інші комунікативні методи, інтерв'ю є різновидом бесіди і може включати різні перехідні варіанти, відповідно до мети і завдань конкретного дослідження. *Основною умовою його ефективності є чітке визначення мети і детальна розробка плану дослідження. Вимоги до змісту і формулювання запитань в інтерв'ю практично ті ж самі, що й при анкетуванні.*

Опитування – це отримання інформації про об'єктивні чи суб'єктивні факти із слів респондентів (або опитуваних).

Метод опитування передбачає збирання інформації, джерелом якої є словесне повідомлення, судження опитуваного, він ґрунтується на безпосередній (бесіда,

інтерв'ю) чи опосередкованій (анкетування) взаємодії дослідника і опитуваного (респондента).

Метод опитування став основою для низки похідних методів таких як:

Краєзнавче соціологічне опитування. Спрямоване на одержання інформації про зовнішній аспект діяльності респондентів, його результати переносяться на функціонування суспільних груп і суспільства загалом.

Краєзнавче соціокультурне опитування. Передбачає вивчення глибинних характеристик, внутрішніх механізмів формування уподобань, вчинків та архетипів поведінки людини в межах певної території.

Обидва ці різновиди використовуються у краєзнавчих дослідженнях духовної культури населення краю

На відміну від бесіди анкетування не передбачає особистого контакту дослідника і респондента.

Анкетування - метод, у якому збирання даних здійснюється шляхом письмового опитування людей, що дозволяє широкомасштабне обстеження різних груп населення.

Анкета (опитувальний лист, опитник) містить сукупність упорядкованих за змістом і формою запитань.

Анкетування набувало значного поширення і стало одним із найбільш вживаних методів історико-краєзнавчого та соціально-краєзнавчого дослідження.

Метод вивчення документів

Різні види документальних матеріалів, що містять важливу інформацію про певну територію, його історію, соціально-економічне і культурне життя, використовуються у краєзнавчих дослідженнях.

У крайнознавстві документами вважають спеціально створені предмети, призначені для передавання та збереження інформації, а також будь-яку інформацію, що містить дані про зміни у навколишньому середовищі певної території (краю).

Документи умовно поділяють на типи:

за статусом: 1) офіційні (урядові матеріали, постанови, статистичні звіти

архіви, накази) та 2) неофіційні (анкети, скарги, мемуари, листи, фотографії);

за формою: 1) письмові тексти (друковані, машинописні, рукописні); 2) фонетичні (магнітні записи, платівки, лазерні диски); 3) іконографічні (кіно-, відео-, фотодокументи, твори живопису);

за джерелом інформації: 1) первинні (створені на основі прямого спостереження чи безпосереднього опитування); 2) вторинні (оброблена й узагальнена первинна інформація);

за ступенем персоніфікації: 1) особові (автобіографія, особові картки, характеристики, заяви, анкети, скарги); 2) безособові (звіти, протоколи, архівні документи).

Метод експерименту

Експеримент являє собою цілеспрямоване втручання людини (дослідника, експериментатора) у природний хід процесів з метою їх коригування у відповідності з завданнями дослідження і попередньою гіпотезою.

Запитання для самоперевірки:

1. Які методи використовуються в туристсько-краєзнавчих дослідженнях?
2. Охарактеризуйте метод спостереження.
3. Охарактеризуйте метод бесіди (інтерв'ю).
4. Які основні особливості методу вивчення документів?
5. Розкрийте зміст методу краєзнавчого експерименту.
6. Проаналізувати доступні краєзнавчі джерела (бібліотеки, музеї, інтернет) та знайти приклади краєзнавчих експериментів.

Завдання до практичної роботи 3.

1. Скласти план бесіди та анкету опитування на тему «Краєзнавча характеристика області (за вибором здобувача освіти)», що містить інформацію про природу, історію, населення, культуру, господарство області (мінімум 10 запитань).

2. Провести пробне опитування на основі підготовлених матеріалів. Завдання можна виконати за допомогою створеного Google опитування. Для звітування про виконане завдання:

- Розмістити посилання на створене опитування в інтернет каналах групи, вказавши автора.
- Прохання до кожного пройти запропоноване опитування колег.

3. До звіту про виконану роботи додати скрін (чи фото), на якому видно скільки осіб взяло участь в опитування та які отримані результати (мінімум два учасника). Зробити висновок на основі інформації, отриманої в результаті опитування.

ТЕМА №4

МЕТОДИ ФІКСАЦІЇ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА МАРШРУТІ ПОЛЬОВИЙ ЩОДЕННИК ДОСЛІДНИКА-КРАЄЗНАВЦЯ ФОТО- ТА ВІДЕОФІКСАЦІЯ

Фахове становлення дослідника краєзнавця відбувається тільки у полі, під час краєзнавчих експедицій, походів, навчальних практик і мандрівок. Головним елементом будь-яких польових експедиційних туристсько-краєзнавчих досліджень є спостереження. Дані польових спостережень заносяться до польового щоденника. Записи, що здійснюються в польовий щоденник туриста-краєзнавця, необхідні, як для сучасних, так і для майбутніх краєзнавчих досліджень. Так наступні експедиції, використовуючи щоденник, збагатяться цінним досвідом і зможуть ефективніше здійснювати пошукову краєзнавчу роботу. Крім того, кожний краєзнавець повинен вести індивідуальний експедиційний щоденник, у якому фіксуватиме свою щоденну роботу: записи спогадів, зібрані джерела, особисті враження і спостереження,

робитиме зарисовки, аналізуватиме хід пошукової роботи тощо.

Польовий щоденник – це загальний зошит (краще у клітинку) з цупкою обкладинкою та прив'язаними або припасованими до нього ручкою чи олівцем (бажано М – м'який для записів під час дощу). Для польових знімачів на кшталт абрисів, кроків, а також для певних видів зарисовок у кінці щоденника вклеюють аркуші міліметрівки та кальки.

Залежно від фаху дослідника-краєзнавця в щоденник вклеюють також бланки опису спеціального призначення (геологічні, геоморфологічні, ґрунтознавчі, ботанічні, ландшафтні, краєзнавчі та ін.), методики проведення досліджень і розрахунків, основні формули, пам'ятки, довідкова інформація тощо. Корисно також мати в щоденнику календар.

Режим ведення щоденника під час польових експедиційних досліджень є дуже простим. За характером роботи його можна розподілити на денний і вечірній. Упродовж дня (якщо програмою не передбачено проведення нічних спостережень) систематично робляться записи та зарисовки. Увечері щоденник проглядають, записи систематизують і доповнюють, закінчують оформлення зарисовок, складають кроки маршруту, підсумовують виконану роботу й визначають завдання на наступний день.

Треба підкреслити, що фото- і відеозйомки в туристському поході далеко не такі прості, як це здається з першого погляду.

Турист під час походу рідко буває двічі на тому самому місці, отже, його зйомки часто унікальні (неповторні). Досліднику-краєзнавцю доводиться працювати в будь-яку погоду – при яскравому сонці й у тумані, під час дощу й у снігопад. Не завжди в нього можлива й вигідна точка зйомки. Найчастіше йому доводиться знімати на великій швидкості із автомобіля, або з плоту під час стрімкого сплаву гірською річкою тощо. Крім того, що особливо важливо в зимових і високогірних походах, зйомка не повинна затримувати рух групи. Все це змушує пред'являти до здійснення фото- і відеозйомки в туристсько-краєзнавчому поході дуже серйозні вимоги.

Умови фото- і відеозйомки в туристсько-краєзнавчій подорожі можуть

бути надзвичайно різними, і від уміння пристосуватися до них багато в чому залежить якість підсумкового фоторепортажу чи відеофільму. Зупинимось стисло на основних видах зйомок які застосовуються у туристсько-краєзнавчих дослідженнях.

Макрозйомка – це великомасштабні фото- і відеозйомки дрібних об'єктів і їхніх частин на близьких відстанях. Фотоапарат встановлюють на якій-небудь вертикальній підставці об'єктивом униз, перпендикулярно до площини поля зйомки.

Репродукційна зйомка. Особливим видом макрозйомки є репродукційна зйомка або макрозйомка зображень – фотографій, картин, карт тощо. При наукових спостереженнях у походах репродукційна зйомка завжди широко використовуються, тому що досить часто туристам-краєзнавцям треба робити перезнімання вже готових зображень карт, схем, крок, давніх документів тощо.

Стереоскопічна зйомка дуже важлива в туристсько-краєзнавчому поході тому, що вона дозволяє наочно відтворювати загальний характер місцевості, рельєф, орієнтири, оголення, дуже добре передає гірські пейзажі.

Ландшафтна (ландшафтно-пейзажна) зйомка. У ландшафтних зйомках турист-краєзнавець повинен прагнути передати в фоторепортажі або відеофільмі все типове, характерне для тієї місцевості, у якій відбувається похід. Обов'язково необхідно відзняти те, що може слугувати орієнтирами – видатні споруди, прикметні скелі, дерева; при зйомці для масштабу завжди бажано «випадково» вводити в кадр який-небудь добре відомий невеликий предмет (записну книжку, олівець, сірникову коробку тощо) у горах необхідно знімати безпечні шляхи на перевал, стежки по льодовику тощо; знімати панорами найкраще з найвищих видових точок, що мають великий огляд та ін.

Зйомка атмосферних явищ може бути зроблена будь-якими фото- та відеокамерами, однак перевагу слід надати довго-фокусній оптиці. Фільтри потрібні в тих випадках, коли треба виокремити певні предмети зйомки в порівнянні з навколишніми.

Зйомка в лісі. Ця зйомка досить складна через труднощі визначення

експозиції внаслідок різниці в чутливості ока до зелених променів. Навіть установлену по електронному фотоекспонетру експозицію іноді необхідно збільшувати в 2-3 рази в порівнянні з його показами. Тому перед виходом на маршрут варто зробити в лісі пробні зйомки й визначити виправлення, які треба вносити в показання фотоекспонетра при подібних зйомках.

Зйомка тварин. Фото- і відеозйомки живої природи є найбільш складною за способом виконання і технічним оснащенням, але водночас вона є і найбільш захоплюючою.

Зйомка в горах. При зйомках у горах використовуються переважно автоматичні цифрові портативні фотокамери жорсткої конструкції, головним чином малоформатні, іноді зі змінною оптикою (із ширококутними й телеоб'єктивами), так само використовуються портативні відеокамери, бажано із значним наближенням.

Запитання для самоперевірки:

1. Які виглядає польовий щоденник дослідника?
2. Назвіть привила ведення польового щоденника.
3. Охарактеризуйте турисько-краєзнавчі зйомки за видами дослідження.
4. Які основні види зйомок Ви знаєте?

Завдання до практичної роботи 4.

3. Опитування або тестування до теми 4 (3 бали).
4. Підготувати презентацію з використанням фото та відео Вашої подорожі (яка відбулася або подорож мрії) - мінімум 7 слайдів.

ТЕМА №5

МЕТОДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОШИРЕННЯ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОЇ ІНФОРМАЦІЇ.

ШКІЛЬНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

Музей – це науково-дослідницька і науково-освітня установа, яка виконує на основі музейних предметів функції документування, освіти і виховання. Соціальні функції музею здійснюються в процесі комплектування, обліку, зберігання, вивчення, експонування і пропаганди музейних зібрань.

Різновидом громадських музеїв є шкільні музеї, які організовуються в ЗЗСО, палацах дитячої творчості, на дитячих туристських станціях тощо. Особливістю шкільних музеїв є те, що вони комплектуються, створюють експозиції і використовують їх відповідно до навчально-педагогічних і виховних завдань ЗЗСО. Кращі шкільні музеї функціонують як шкільні навчально-методичні центри і лабораторії, що відкривають значні можливості підвищення ефективності навчально-виховного процесу. Важливу роль при цьому відіграє самостійна робота школярів під керівництвом педагогів.

Профіль шкільного музею залежить як від напряму навчально-виховної роботи в ЗЗСО, так і від особливостей конкретної місцевості. Найпоширеніші в школах музеї широкого профілю, що відображають особливості природи, історію, економіку і культуру свого регіону. Краєзнавчими є більшість музеїв, робота яких розгорнута в одному з напрямів вивчення краю.

Напрями роботи шкільного краєзнавчого музею

Серед конкретних напрямів роботи шкільного музею можна виділити:

1. музейно-організаційний напрям;
2. освітньо-виховний напрям;
3. навчально-програмний напрям;
4. напрям, який пов'язаний з організацією вільного часу школярів.

Музейно-організаційний напрям забезпечує функціонування шкільного музею. Координаційним центром діяльності шкільного музею є музейна рада, до складу якої входять голова, відповідальний за зберігання фондів і його помічник, секретар, кілька членів. Створюються також секції фондової роботи:

експедиційно-пошукова, експедиційно-тематична, організаційно-масова.

Музейний актив виконує таку роботу:

- 1) комплектує основні фонди музею, виготовляє матеріали допоміжного фонду;
- 2) налагоджує листування з різними організаціями, музеями, школами, окремими особами тощо;
- 3) вивчає зібрані матеріали;
- 4) створює стаціонарні експозиції і пересувні виставки;
- 5) організовує екскурсії та інші культурно-організаційні заходи в музеї або поза його межами; 6) здійснює підготовку екскурсоводів та лекторів;
- 7) сприяє використанню експозиції і музейних матеріалів у навчально-виховному процесі;
- 8) організовує суспільне корисну роботу учнів відповідно до профілю музею.

Освітньо-виховний напрям значною мірою зорієнтований на розв'язання загальноосвітніх завдань. З одного боку, краєзнавці в музеї мають можливість оволодівати прийомами самостійної пізнавальної діяльності, розширювати свій кругозір, поглиблювати знання, а з другого – сприймання експозиції потребує значних інтелектуальних зусиль, творчого піднесення, що сприяє формуванню особистої активності учнів, патріотизму.

Навчально-програмний напрям передбачає безпосереднє використання музейної експозиції і музейних фондів зібрань для навчання учнів. Воно здійснюється як з допомогою організованих форм, так і шляхом самостійної роботи школярів за навчальною програмою.

У шкільній практиці склалися різноманітні форми використання музейної експозиції і фондів матеріалів на уроках:

- 1) розробка, організація і проведення в музеї уроків, навчальних екскурсій;
- 2) використання вчителем музейних предметів і експонатів як наочних посібників на уроці;
- 3) організація бесід, рольових ігор;

- 4) підготовка доповідей і повідомлень учнів з матеріалів екскурсії на уроці;
- 5) написання творів, пов'язаних з одержаними враженнями і здобутими знаннями в музеї;
- 6) організація шкільних факультативів.

Напрямок роботи, який пов'язаний з організацією вільного часу школярів. У даному випадку музей повинен стати ініціатором змістовного і пізнавально-емоційного спілкування (музейні, позамузейні, пересувні форми роботи тощо).

Шкільний музей є однією із форм розвитку творчої самодіяльності і громадської активності школярів. Діяльність музею спрямовується таким чином, щоб кожне нове покоління учнів, критично оцінивши роботу своїх попередників, продовжувало її. При такій цілеспрямованій праці зберігається наступність музейно-краєзнавчої роботи. Важливо, щоб до праці в шкільному музеї школярі прилучались під впливом батьків.

Основними видами музейної діяльності шкільного краєзнавчого музею є:

1. *Комплектування музейних фондів* (виявлення, відбір і придбання предметів музейного призначення), що здійснюється за певною програмою шляхом організації експедиційної діяльності, купівлі і надходження від населення.

2. *Фондову роботу* (організація обліку, вивчення і зберігання музейних зібрань), направлену на підготовку музейних предметів з метою зберігання і визначення можливостей їх науково-дослідного і освітньо-виховного використання та збереження для наступних поколінь.

3. *Експозиційну роботу*, направлену на введення в освітньо-виховний обіг музейних предметів через організацію музейних експозицій і виставок.

4. *Науково-освітню роботу*, яка здійснюється на основі музейних експозицій, екскурсій, лекцій, консультацій тощо.

Запитання для самоперевірки:

1. Дайте визначення поняття екскурсія?
2. Які особливості шкільного краєзнавчого музею?

3. Основними видами музейної діяльності шкільного краєзнавчого музею є...

Завдання до практичної роботи 5.

1. Ознайомитися з фондовою та інформаційною діяльністю провідних музеїв міста Києва та України. Скласти характеристику фондової та інформаційної діяльності двох музеїв на вибір (4 бали).

2. Підготувати доповідь чи презентацію чи провести віртуальну екскурсію музеєм світу за вибором (6 балів).

ТЕМА №6

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ ТА ПОСТАТЕЙ.

ДЖЕРЕЛА ІСТОРИЧНОЇ ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧОЇ ІНФОРМАЦІЇ (УСНІ, АРХІВИ, БІБЛІОТЕКИ, ГАЛЕРЕЇ, МУЗЕЇ)

Історичні джерела в краєзнавчій роботі

Відомості про історію свого краю, населеного пункту, конкретної вулиці можна зібрати, вивчаючи літературні і картографічні джерела, архівні документи і архіви періодичної преси, проводячи бесіди з людьми похилого віку.

Історичне краєзнавство – складова частина загального краєзнавства, галузь прикладної історії, сфера активної практичної діяльності краєзнавців, яка направлена на популяризацію знань про історію рідного краю та історичних пам'яток.

В історичному краєзнавстві методика роботи з різними видами історичних джерел докладно розроблена.

Матеріальні (речові) джерела.

Найдавнішим видом матеріальних джерел вважаються *археологічні матеріали* – предмети і знаряддя людської праці, що були видобуті з надр землі. Для археологічних матеріалів характерним є наочність і загадковість далекого

минулого, що викликає найбільшу зацікавленість. Використовуючи наукові відомості і уявлення про той історичний період, до якого належать археологічні матеріали, можна отримати закладену в таких матеріалах певну історико-культурну інформацію.

Найбільш поширеними типами археологічних пам'яток є давні поселення і поховання.

Давні поселення бувають неукріпленими (селища, стоянки) і укріпленими (городища). Розкопки поселень дають велику кількість знахідок, серед яких особливий інтерес становлять залишки житла. Дослідження типів житлових будівель за археологічними матеріалами дають можливість робити певні висновки про рівень соціального розвитку суспільства на той період.

Давні поховання поділяють на дві основні групи: з надмогильними спорудами (гробниці, кургани) і звичайні ґрунтові поховання.

Краєзнавчо-археологічні дослідження – це не тільки складна і копітка робота, а й творчий захоплюючий процес. Проте слід пам'ятати, що ведення археологічних робіт здійснюється лише за спеціальним дозволом (відкритим листом). Тому краєзнавцям-археологам слід установити контакти з відповідними науковими установами, які можуть допомогти їм, взявши посильну участь у роботі археологічної експедиції, що проводиться в даній місцевості.

Пам'ятки архітектури

Своєрідним видом речових джерел будуть також пам'ятки архітектури, що оцінюються як з естетичної точки зору, так і за важливістю закладеної в них історичної інформації.

Об'єктами дослідження можуть бути як загальновідома пам'ятка, так і невідома сільська церква. Головне – навчитися відповідним чином бачити і показувати їхню історичну і художню цінність. Слід не забувати, що сила естетичного впливу пам'ятника – в досконалості його пропорцій, закінченості силуету, адже будь-яка деталь його конструкції – це зразок уміло відібраної на протязі часу відповідності між формою і змістом.

Видатні особи

Важливими краєзнавчими об'єктами можуть бути історичні пам'ятки і місця, які пов'язані з життям і діяльністю видатних людей, історичними подіями, а також зображувальні джерела (гравюри, картини, фотографії із зображенням населених пунктів, національних костюмів, побутових сцен та ін.).

Кожне покоління має право з'ясовувати, як йому жити, у тому числі і в яких пам'ятках утверджувати свій час. Залишені нащадкам пам'ятки історії, культури і архітектури передусім символізують періоди конкретної історичної епохи.

Писемні джерела.

Писемні джерела дають можливість простежити історичні події і зафіксувати знання, погляди, образи людей того чи іншого історичного періоду.

Відомі стародавні писемні джерела – це рукописи (датовані до середини XVI ст.). Серед них – рукописні книжки, юридичні акти, листи, офіційна документація та ін. Матеріалами для письма спочатку були пергамент (шкіра, оброблена особливим способом), береста (кора берези), а потім папір.

Опрацювання стародавніх рукописів – справа копітка і потребує значної професійної підготовки. Ряд оригінальних рукописів XI-XVI ст. опубліковано і перекладено сучасною літературною мовою. Основна ж маса рукописів (XVIII-XIX ст.) зберігається в архівах. До них належать: офіційна переписка губернських, повітових чиновників, селянські скарги.

Усні джерела.

Мова – найдавніша форма спілкування людей. Мова – основа духовності нації, зникає мова – зникає нація. Вмирати мова починає із втратою зв'язків з традиціями і фольклором, із пересиханням історичного коріння. Усна мовна традиція протягом багатьох століть служила основним сховищем багатовікового історичного досвіду. Тому вивчення історії слів, виявлення їх початкового тлумачення є цікавою дослідницькою працею.

Серед наук, що вивчають різні аспекти мови, слід виділити науку про власні імена – ономастику і її розділи – топоніміку і антропоніміку.

Топоніміка (від грецької «топос» – місце та «оніма» – ім'я) досліджує географічні назви – топоніми – слова і короткі словосполучення, що

використовуються для позначення окремих географічних об'єктів і вираження одиничних географічних понять.

Антропоніміка – наука про власні імена людей. Імена певною мірою відображають етнічні, соціальні і культурні особливості тієї чи іншої спільноти людей. Багато імен пов'язано з певною місцевістю. Вивчення їх дає змогу простежити цікаві історичні події, міграційні процеси, що відбуваються в суспільстві, дослідити родовід людини.

Збирання і вивчення пам'яток усної народної творчості (казок, бувальщин, легенд, пісень та ін.) має величезне значення для виховання у підростаючого покоління почуття національної гордості і патріотизму.

Кожний із фольклорних жанрів, передаючи в притаманних йому формах образи, уявлення, судження, характерні соціальні і побутові явища, розкриває багатогранну картину життя народу, доносить і зберігає його ідеали і духовні цінності.

Архівні матеріали для краєзнавців становлять інтерес як з точки зору одержання фактичного історичного матеріалу, так і з точки зору вивчення документальних матеріалів, серед яких можуть бути і унікальні. А це є стимулом до ведення дослідницько-пошукової краєзнавчої роботи.

Зібрані краєзнавчі матеріали (текстові виписки, схеми, фотографії, малюнки тощо) слід зберігати в тематичних папках.

Запитання для самоперевірки:

1. Охарактеризуйте джерела туристсько-краєзнавчої інформації.
2. Які головні матеріальні (речові) джерела Ви можете назвати?
3. Яким чином організовується вивчення історії краю?
4. Які основні способи збирання історико-краєзнавчих матеріалів?
5. Яким чином можна використовувати екскурсії під час збору інформації про рідний край?
6. Яким чином можна використовувати експедиції під час збору інформації про рідний край?

Завдання до практичної роботи 6.

1. Опитування або тестування до теми 6 (3 бали).
2. Проаналізувати доступні джерела історичної туристсько-краєзнавчої інформації та дати історико-краєзнавчу характеристику історичних подій та постатей (включаючи видатних спортсменів, тренерів, спортивних товариств, клубів) на території адміністративної області України (за вибором здобувача освіти) (5 балів).
3. На основі отриманої інформації навести приклади тематичних історико-краєзнавчих туристських маршрутів (відвідування визначних місць області) (2 бали).

ТЕМА №7

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ (ПОЛЬОВА АРХЕОЛОГІЯ) МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРНИХ ПАМ'ЯТОК ТА ТВОРІВ МОНУМЕНТАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

Археологія – відділ історії, що має одну загальну методологію, єдині цілі й прийоми дослідження, але відрізняється характером основних джерел.

Польова археологія – це сукупність наукових методів вивчення краєзнавчо-археологічних пам'яток, розташованих під відкритим небом, як говорять, у «полі», хоча це «поле» може виявитися лісом, горами, пустелею й навіть дном моря.

Виявлення й вивчення археологічних джерел, розташованих у полі, а також їхнє використання для археологічних досліджень становлять предмет польової археології.

Археологічні пам'ятники і їх класифікація. Кожне стародавнє поховання, поселення, знайдена в них річ, будівля, споруда, а також стародавні статуї, залишки стародавніх будинків, гірських виробок, доріг, загонів, оборонних споруд, зрошувальних систем і інших стародавностей є цінним краєзнавчо-археологічним джерелом, пам'ятником тієї епохи, коли вони були споруджені.

Термін «пам'ятник», незважаючи на свою певну «розпливчастість» широко застосовується у краєзнавчій та історико-археологічній літературі, хоча в деяких наукових археологічних працях дослідники віддають перевагу іншому визначенню – «стародавність» (antіc – англ.; древность – рос.)

Такі стародавності, як знаряддя праці й зброя, стародавні побутові речі могли дійти до нас, переходячи від одного покоління до іншого. Але подібних краєзнавчо-археологічних пам'ятників порівняно мало. Набагато більше їх перебуває в землі, куди вони потрапили в результаті утворення культурного шару.

Головними археологічними пам'ятниками, що досліджуються в полі, є залишки стародавніх поселень і стародавні поховання.

Серед стародавніх поселень археологи розрізняють три основні типи.

1) «стоянки» – залишки відкритих (неукріплених) поселень;

2) «городища» – залишки поселень, що мали укріплення (земляні, дерев-земляні, глинобитні, кам'яні або цегельні). Городища – дуже широка категорія, що включає в себе як слабко укріплені енеолітичні поселення, так і залишки величезних поселень, античних міст Причорномор'я (Ольвія), середньовічних міст (Кам'янець-Подільський, Жовкла). Іноді до цієї категорії відносять частини живих міст (наприклад, Керч – стародавній Пантікапей).

3) «селища» – залишки неукріплених поселень, одночасні городищам. Нерідко певна група людей жила в укріпленій частині поселення, у стін якого лежала неукріплена частина, де жили інші мешканці цього селища.

Крім цих головних видів краєзнавчо-археологічних пам'ятників у полі також розташовані особливі мегалітичні споруди (менгіри, дольмени, кромлехи), статуї людей (кам'яні баби) і тварин, наскальні малюнки,

святилища, стародавні будівлі, гірські виробки, системи зрошення, стародавні ріллі, водопроводи, дороги, зміцнення типу засічних ліній.

Мегалітичні споруди (від грецького *мегас*– великий, *літос*– камінь) – археологічні пам'ятники, споруджені з великих блоків дикого або грубо оббитого каменю.

Дольмени (від бретонського *доль* – стіл, *мен*– камінь) – гробниці у вигляді кам'яних ящиків;

Менгіри (від бретонського *мен*– камінь, *гір* – довгий) – вертикально поставлені кам'яні плити;

Кромлехи (від бретонського *кром*– коло, *лех*– місце) – коло з окремо вартих каменів.

Вивчення цих об'єктів (за умови їхньої достатньої стародавності) також входить у завдання польової археології.

Своєрідним видом речових джерел будуть також *пам'ятки архітектури*, що оцінюються як з естетичної точки зору, так і за важливістю закладеної в них історичної інформації. Об'єктами дослідження можуть бути як загальновідома пам'ятка, так і невідома сільська церква.

Головне – навчитися відповідним чином бачити і показувати їхню історичну і художню цінність. Слід не забувати, що сила естетичного впливу пам'ятника – в досконалості його пропорцій, закінченості силуету, адже будь-яка деталь його конструкції – це зразок уміло відібраної на протязі часу відповідності між формою і змістом. У багатьох дерев'яних і кам'яних пам'ятках виражена майстерність ремісників, їх здатність, незважаючи на прості інструменти, досить тонко відчувати матеріал.

Головне тут – побачити, як у пам'ятках архітектури виявився талант простого народу, його споконвічний потяг до духовності і краси. Досить цікавим для краєзнавців матеріалом можуть бути забуті дворянські садиби, які неважко виявити в різних куточках нашої країни, їх вивчення не тільки розкриває історичну епоху («золоте століття дворянства», друга половина XVIII – перша половина XIX ст.), а й відображає нові ідейні віяння епохи, що відбивається і в зміні

архітектурних стилів.

Запитання для самоперевірки:

1. Охарактеризуйте поняття польової археології.
2. Які загальні прийоми краєзнавчо-археологічних пошуків Ви можете назвати?
3. Яким чином класифікуються археологічні пам'ятники?
4. Які основні способи польових архітектурно-краєзнавчих досліджень?

Завдання до практичної роботи 7.

1. Опитування або тестування до теми 7 (3 бали).
2. Підготувати доповідь або презентацію про археологічні та архітектурні пам'ятки області України (мінімум 7 об'єктів – 7 балів).

ТЕМА №8

МЕТОДИ ЕТНОГРАФІЧНИХ, ФОЛЬКЛОРНИХ ТА МИСТЕЦТВОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Термін етнографія походить від поєднання грецьких слів «етнос» + «графо», тобто описують плем'я, народ. Етнографію вважають суспільствознавчою наукою, до об'єктів дослідження якої відносять народи, їхні культуру і побутові особливості, походження (етногенез), розселення, процеси культурно-побутових відносин на всіх етапах історичного розвитку.

Сучасна українська етнографія, в контексті світових загальнонаукових етнологічних досліджень, акцентує увагу на проблемах етногенезу, етнічної історії, міжнаціональних відносин, етнонаціональних процесів, традиційно-побутової культури, народних знань, побуту, народного мистецтва.

Таким чином, українська *етнографія* описує і вивчає історію українського етносу, яка включає в себе історію його житла, одягу, харчування, його

родинного укладу, різноманітних форм побуту у широкому смислі цього слова.

Крім цього етнографія – це історія етнічного світогляду, народних знань, вірувань і марновірства, обрядів і звичаїв. Інакше кажучи, етнографія вивчає відносини всередині сформованого соціуму українців, які опосередковані предметами матеріальної культури. Наприклад, функції одягу на перших етапах – захисні (від холоду, інших несприятливих впливів природи); у жаркому поясі інша функція, також первинна – прикрашати тіло. Але вже з давніх-давен з'являються й інші вторинні функції одягу: статево-роздільна і соціально-роздільна, остання включає в себе обрядову культову роль одягу.

Методи етнографічного вивчення територій. Українська сучасна етнографія особливу увагу приділяє не тільки традиційним, а й сучасним проблемам: етносоціального розвитку народів, сучасним етнічним процесам, питанням використання національних традицій, вивчаючи окреслені проблемні питання через застосування *порівняльно-історичного методу*.

Для етнографії, що розглядає особливості розвитку культури і побуту народів в їх історичному розвитку, особливо важливі також письмові свідчення минулого, хроніки, живописні матеріали, карти, цінним джерелом лишаються археологічні комплекси, музейні зібрання, фольклор, предмети культу, народного мистецтва, використовуючи *джерелознавчі методи та методи роботи з архівними матеріалами*.

Поділимо методи етнографії на *загальнонаукові та спеціальні*.

До *загальнонаукових* віднесемо *історичні методи* – вивчення археологічних матеріалів, писемних, картографічних матеріалів та джерел;

соціологічні методи які полягають в анкетуванні та інтерв'юванні, тобто опитуванні, спостереженнях та вибіркового обстеженні;

етнолінгвістичні та мовознавчі (зокрема топонімічні) методи, які базуються на методах дослідження генеалогічного споріднення народів, взаємодії мовних та етнічних процесів.

До *спеціальних методів* віднесемо *методи польових досліджень*, які ґрунтуються на тривалому перебуванні дослідників в аутентичних місцях

мешкання етносу, етнічної групи, що підлягає вивченню та уживанні дослідника в аутентичне середовище етносу, етнічної групи – це методи ведення щоденників, натурних спостережень та описів. На практиці при дослідженні особливостей етнічної культури на місцях застосовують наступні методи:

польова етнографія – крім традиційних описів, опитувань тощо, іноді використовують метод експерименту, тобто співучасть дослідника в певному обряді або дії; також широко застосовується картографування, схематизація окремих елементів культури за їхньою типологією, кількісним, якісним характеристикам із подальшим структурно-типологічним аналізом та побудовою структурно-ареальних карт.

Опитування, спостереження, анкетування, інтерв'ю – методи запропоновані соціоетнологами, і які ґрунтуються на безпосередньому контакті дослідника та досліджуваного, або на опосередкованому контакті через анкети (можливе дистанційне анкетування – опосередковано через пресу, поштове листування). Опитування та інтерв'ю проводяться також при прямому контакті дійових осіб польового вивчення – опитування проводиться через складений список питань та фіксація через аудіозаписи, або стенограми; інтерв'ю – це особиста бесіда із досліджуваним.

Метод старожитностей – у відповідності із основною метою методу в культурі кожного народу зберігаються мітки (маркери, рештки) минулого по яким роблять висновки про хід подій на ранішньому етапі формування цієї етнічної культури.

Підготовча робота до польових робіт передбачає вивчення літературних джерел, наукових архівів, складання *програми дослідження із розробкою відповідних методик щодо опитування, анкетування* тощо. Всі зібрані матеріали мають бути ретельно обліковані і містити інформацію про час проведення польового вивчення, про місце проведення експедиції, відомості про джерела надходження інформації та опитуваних інформаторів.

Предметом мистецтвознавчого краєзнавства є вивчення особливостей

художнього життя краю, творів мистецтва, життя і творчості художників.

Об'єктами мистецтвознавчого краєзнавства можуть бути твори мистецтва, а також пам'ятні місця, відображені у творчості великих митців або пов'язані з їх життям і творчістю.

Народне декоративно-прикладне мистецтво зберігає для наступних поколінь національні традиції і вироблені форми естетичного сприймання навколишньої дійсності, закладаючи тим самим емоційно-моральну основу відношення до джерел культури свого народу.

Джерелами народної творчості, що дійшли до наших днів, є художні промисли. В них зберігаються самобутні традиції краю. Слід пам'ятати, що школярам, враховуючи вікові особливості, зрозумілішою є образна мова народного мистецтва, ніж мова професійного станкового мистецтва (воно також вийшло з народного).

На відміну від професійного мистецтва, в якому головними є індивідуальність сприймання і вираження митця, в народному мистецтві, як правило, акумулюється вивіреним часом колективний досвід. Тому саме народне мистецтво є фундаментом художньої культури кожного народу.

Вивчати народні промисли доцільно за такою схемою:

- 1) населені пункти або територія, на яких поширений промисел;
- 2) як організований промисел (державне підприємство, кооператив, об'єднання кустарів тощо);
- 3) особливості природних умов, економіки і господарства краю, що сприяли виникненню промислу;
- 4) історія розвитку промислу, його специфіка, використання сировини, особливості технології;
- 5) виявлення зв'язків народного мистецтва з побутом і культурними традиціями краю, способом життя і праці майстрів;
- 6) визначення утилітарних і естетичних якостей виробів народних майстрів, особливостей їх створення і використання;
- 7) особливості і проблеми розвитку сучасного народного мистецтва.

Збирання і вивчення місцевих пам'яток усної і народної творчості (фольклору) є одним з найважливіших напрямів літературного краєзнавства. Давнім і дійовим засобом морально-емоційного впливу на людину є література, за допомогою якої можна виражати думки, почуття і надії людей, передавати їх життєвий досвід.

Пам'ять і творчість єдине, по суті, джерело нашого духовного збагачення і зростання. Сучасникам належить частіше братися до джерельної цілющості української класичної літератури.

Цікавою пошуково-дослідницькою роботою є вивчення діалектів рідного краю, створення рукописних етнографічних словників свого регіону.

За наслідками пошукової роботи можуть бути створені літературно-краєзнавчі музеї, експедиції, пересувні виставки. Традиційними повинні стати свята рідної мови, на яких слід організовувати різні конкурси і виставки, де братимуть участь кращі учнівські колективи, окремі талановиті учні – знавці рідної мови.

Особливість зображувального мистецтва (живопис, скульптура, графіка) полягає в статичності зображення навколишньої дійсності. Так, живопис за рахунок своїх зображально-виразних можливостей (різноманітна сюжетна тематика, тривимірний простір на площині, перспектива і композиція, співвідношення кольорової гами) здатний передавати образне розуміння навколишнього світу, різнопланову палітру почуттів, взаємовідносин, характерів людей.

У скульптурних творах, навпаки, обмеженість сюжетної тематики компенсується різноманітністю пластичних мотивів руху, які покликані передавати всю багатогранність людського характеру.

Графічне мистецтво (плакати, книжкові і газетно-журнальні ілюстрації, види промислової графіки) в силу своєї оперативності і публіцистичності відіграє важливу роль у громадському житті.

Зображувальні твори мистецтва, що пов'язані з конкретною місцевістю, не тільки передають взаємозв'язок мистецтва з життям, а й

допомагають зрозуміти джерела художньої творчості свого народу.

Запитання для самоперевірки:

1. Розкрийте зміст понять етнографія, фольклор, старожитності.
2. Які головні методи дослідження матеріальних старожитностей та образотворчого мистецтва?
3. Які форми роботи мистецтвознавчого краєзнавства?
4. Які особливості збирання і вивчення місцевих пам'яток усної і народної творчості (фольклору)?
5. Які методи вивчення зображувального мистецтва (живопис, скульптура, графіка) краю використовують в краєзнавчих дослідженнях?

Завдання до практичної роботи 8.

1. Опитування або тестування до теми 8 (4 бали).
2. Проаналізувати народний промисел згідно плану, наведеному в темі 8 - презентація або реферат з фото та відео (6 балів).

ТЕМА №9

МЕТОДИ ТОПОНІМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Здебільшого в ряді географічних, краєзнавчих, історико-культурних досліджень території використовують надбання та знання **топоніміки**.

Термін **топоніміка** походить від грецьких слів («*топос*» + «*онома*» = «*місце*» + «*ім'я*») тобто це наука, що вивчає географічні назви – *топоніми* – їхню будову (структурну морфологію), їхнє походження (етимологію), смислове значення (семантику), розвиток (діахронію), сучасний стан (синхронію), написання та вимову (транскрибування).

Сукупність всіх географічних назв території – **топонімів** – позначають

словом *топонімія*, або *географічна номенклатура*, що окреслюється їхніми характерними особливостями: неоднорідністю та різночасовими рамками походження елементів назв; особливим місцем в мові (соціалізація власного імені), особливим відношенням носіїв мови до збереження одиниць номенклатурних реєстрів.

Серед топонімів вирізняють різноманітні класи за об'єктами, які вони називають, а саме:

– *Ойконіми* – назви населених місць (пунктів) – від грецьких слів *ойкос* + *онома* = дім, житло + ім'я;

– *Астіоніми* – назви міст – від грецьких слів *асті* + *онома* = місто + ім'я;

– *Гідроніми* – назви гідро об'єктів – від грецьких слів *гідрос* + *онома* = вода + ім'я, які в свою чергу поділені на підкласи:

– *Лімноніми* – назви озер – від грецьких слів *лімнос* + *онома* = озеро + ім'я;

– *Гелоніми* – назви боліт – від грецьких слів *гелос* + *онома* = болото, бруд + ім'я;

– *Потамоніми* – назви річок - від грецьких слів *потамос* + *онома* = річка + ім'я;

– *Пелагоніми* – назви морів - від грецьких слів *пеліагос* + *онома* = море + ім'я;

– *Океаноніми* – назви океанів - від грецьких слів *оксеанос* + *онома* = океан + ім'я;

– *Дримоніми* – назви лісів - від грецьких слів *дрюос* + *онома* = дерево + ім'я;

– *Ороніми* – назви гір, орографічних об'єктів – від грецьких слів *орос* + *онома* = гора + ім'я;

– *Урбаноніми* – назви внутриміських об'єктів – від грецьких слів *урбанус* + *онома* = міський + ім'я;

– *Годоніми* – назви вулиць – від грецьких слів *годос* + *онома* = шлях,

дорога, вулиця, русло + ім'я;

– *Агороніми* – назви площ – від грецьких слів *агора* + *онома* = площа + ім'я;

– *Дромоніми* – назви шляхів сполучення – від грецьких слів *дромос* + *онома* = рух, шлях + ім'я;

– *Етноніми* – назви народів, племен – від грецьких слів *етнос* + *онома* = народ, плем'я + ім'я;

– *Макротопоніми* – назви великих в просторі географічних об'єктів (здебільшого незаселених) – від грецького слова *макрос* = великий;

– *Мікротопоніми* – назви просторово невеликих географічних об'єктів (здебільшого незаселених – урочищ, місцевостей тощо) – від грецького слова *мікрос* = малий;

– *Антропотопоніми* – назви географічних об'єктів відбудованих за допомогою власного імені людини – від грецького слова *антропос* = людина.

Генезис та еволюція назв географічних об'єктів будь-якої території одночасно стимулюється, визначається і характеризується поєднанням ряду факторних складових географо-топонімічного простору:

лінгвістичною – словотвірні традиції населення, набір широковживаних та раритетних елементів географічних назв, методи та способи їхнього поєднання. Саме структура географічної назви, тобто набір формантів, спосіб їхнього поєднання та їхній семантичний зміст і виділяє просторову неоднорідність сукупностей географічних назв;

історичною – безперервністю розвитку назв в часі, часові зміни пріоритетів у виборі топонімічних елементів та способів їхнього поєднання. Також історичний розвиток та еволюція самого суспільства (його культура, економіка, геополітика) мають сильний вплив на існування та еволюцію назв;

і, зрештою, *географічною* – реаліями природного середовища, в умовах якого людина, як носій мови, описує картину цього світу, генеруючи назви. А саме введення в назву топонімічних елементів, семантичне значення яких

повторює природну складову, вказує на антропогенне використання об'єкту, геополітичне або ідеологічне ставлення мовних носіїв до об'єкту номінації. Всі названі складові знаходять місце в елементах та міжелементних зв'язках, які притаманні сукупності назв утворених різними мовними культурами в межах цілісної території.

Важливим в топонімічних дослідженнях є окреме вивчення географічної термінології, так званої апеллятивної лексики автохтонного населення регіонів. Географічну термінологію породжують саме географічні умови, природне середовище, історія та специфіка матеріальної і духовної культури населення, специфіка його господарювання. Завдяки цій природній реальності формується набір, фон типових топонімічних основ (структурних одиниць назв), якими виступають *топонімічні терміни*, або *апелятиви*, *номени*, *загальні імена* в кожній мові (не береться до уваги діалекти мови, тому що кількість термінів різко зростає та змінюється від діалекту до діалекту).

Таким чином, наслідуючи двом особливостям української топонімічної номінації виділяються основні семантичні категорії термінів – **відапеллятивні терміни** (відапеллятивні терміни – терміни в морфологічну основу яких закладено терміни фізико-географічного, соціального, економічного змісту тощо), *що мають фізико-географічне підґрунтя* та надають мотив для називання географічних об'єктів; категорія термінів, *що мають соціально-економічне підґрунтя*; категорія термінів, *що мають естетичне, етнокультурне, сакральне підґрунтя* та **іменна категорія** лексем-основ.

– *назви відапеллятивного походження* – в морфологічну основу яких закладено терміни фізико-географічного, соціального, економічного змісту тощо;

– *назви особовоіменного (відантропонічного в т.ч.) походження* – в словотворі яких беруть участь імена, прізвища, прізвиська засновників та видатних особистостей епохи виникнення (перейменування) назви тощо.)

Семантичні категорії географічної термінології:

I. Категорія термінів, що мають фізико-географічне підґрунтя:

1. група термінів, що позначають географічне положення – орієнтація в просторі, положення відносно до оточуючого середовища, конфігурація та форма – верхній, нижній, середній, вишній, малий, великий, кривий, далекий, довгий, глибокий;

2. група термінів позначення рельєфу (орографічні терміни) – морфологічні ознаки рельєфу, генетичні форми рельєфу – гора, лоб, горб, грядя, грива – узагальнене значення гора, підвищення в рельєфі; яма, канава, вертепа, вір – заглиблення, провалля; веретія, груд, острівко, берег - острів;

3. група термінів, які визначають ландшафтні особливості – генетичний тип ландшафту та інше – долина, болонь – лугова низовина, пасовище; полонина – високогірне пасовище; поділ – понижена місцевість, долина; левада – заливні луки;

4. група гідрографічних термінів – типи водних об'єктів, форма водного об'єкту, всілякі характеристики водного об'єкту – бистрина, безодня, вир, жабечник, копанка, криниця, чорторий, рукав, устя, вода, бистрий;

5. група біогеографічних термінів: геоботанічні, ботанічні, зоологічні – ліс, бір, гай, кущі, граб, грабинник, дуб, діброва, вільха, вільшанка, осика, осичник, хвоїна, тур, заячий, гадюка, шука, вепр, лебідь, звіринець;

6. група термінів, що позначають механічний склад порід, якість ґрунтів, геологію та літологію поверхні та інше – піски, глина, кам'януха, галечник;

II. Категорія термінів, що мають соціально-економічне підґрунтя:

1. група термінів, які позначають тип та ранг поселення – град, городище, хутір, селище;

2. група термінів, які позначають шляхи сполучення – волок, драговина, шлях, гать, гатити, мостити, міст, зимина;

3. група термінів, які позначають господарську та економічну діяльність – тартак – лісопильня; деражня – деревообробні пункти; торжище, торг – місце торгівлі; руда, рудня – видобуток корисної сировини; гута – вироблення скла; поташ, буда, будка, будник – вироблення поташу у поташних будах; дьоготь, смола – смолярництво, виготовлення дьогтю; коваль, броня, зубити, сокира,

скоба;

III. Категорія термінів, що мають естетичне, етнокультурне, сакральне підґрунтя:

1. група термінів, що відбивають естетичну оцінку об'єкту, мають емоційне забарвлення або мають метафоричне значення - красне, красиве, яскравий, веселий;

2. група термінів, що вказують на релігійне відношення носіїв мови та відбивають культове значення об'єкту – монастир, чернець, Богоявлення, Покрова, мечеть, церква;

3. група термінів, які позначають етнічне походження носіїв мови – печеніг, татари, дуліби, ляхи, поліщуки, обри;

IV. Іменна категорія слів – основ географічних назв населених пунктів:

1. власні імена, прізвища, клички, прізвиська – антропоніми, патроніми;

2. інші категорії географічних назв, що перейшли в стан терміну і стали основою для ойконіму – гідроніми, лімніоніми, ороніми, мікротопоніми тощо.

Приклади: під тиском діяльності людини впродовж довготривалих процесів освоєння природні компоненти ландшафтів зазнають значних впливів, іноді таких що призводять кардинальних змін і навіть до зникнення об'єктів.

Так в містах, де антропогенний чинник особливо відчутний свідчення про певні природні об'єкти залишається лише в назвах. Так наприклад, назви зниклих київських річок Хрещатик, Почайна, Киянка, Глибочиця зберігаються лише в назвах вулиць Хрещатик, Почайнинська, Глибочицька та Киянівський провулок. Річка Совка та система ставків на ній, яка практично зникає залишає по собі лише назву мікрорайону міста Києва Совки.

Багато в Україні назв, що вказують на наявність певних будівельних матеріалів: численні Кам'янки, Пісківки, Кристалічні, Срібні, Золоті, Білопілля, Білогір'я тощо.

Україна багата на річки, озера, ставки, а її північна частина – на болота. Це також знайшло відображення в географічних назвах: Озирна, Озера, Озерщина, Мокрець, Вінницькі Стави, Болотня, Запрудка, Потік, Потоки, Грузьке та

багато інших, Кринички, Криничне, Копанки, Люта, Лютавка, Лютарка, Грузливець.

Природа України вражає своїм розмаїттям, що відображено і в географічних назвах. Насамперед це стосується рельєфу. Багато назв, таких як, наприклад, Семигори, П'ятигори, Глибоке, Плоске, Рівчак, Рови, Шпилі, Міжгір'я, Нижні Ворота, Житні Гори, Сомкова Долина, Гостра Могила, Червоні Яри, Нагірці, Підгірці, Загірні тощо, трапляються практично в кожній області України.

Запитання для самоперевірки:

1. Розкрийте зміст понять топоніміка, топоніми.
2. Як класифікуються топоніми?
3. Які характерні риси української топонімії?
4. Які особливості основних семантичних категорій термінів?
5. Розкрийте зміст методики збору, обробки та збереження топонімічної інформації.
6. Які географічні назви вказують на можливі поклади корисних копалин в Україні?
7. Як рельєф України відображений в географічних назвах?
8. Назвіть гідроніми України.
9. Як рослинність і тваринний світ відображено в географічних назвах України?
10. Назвіть географічні назви своєї місцевості, в яких відображено природні умови і ресурси.

Завдання до практичної роботи 9.

Проаналізувати топографічну карту (масштабу 1:200000, 1:100000) або мережу Інтернет (список населених пунктів) області України (за вибором здобувача освіти) та заповнити таблицю груп топонімів (Додаток 2 та приклад заповнення Додаток 3).

ТЕМА №10

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДИ РІДНОГО КРАЮ

До методів дослідження природи рідного краю можна віднести: дослідження гірських порід, мінералів та рельєфу; спостереження за погодою; дослідження ґрунтово-рослинного покриву, дослідження рослинних спільнот у туристсько-краєзнавчому маршруті; дослідження рослинного та тваринного світу.

Турист-краєзнавець навіть з мінімальною геологічною підготовкою може з успіхом займатися колекціонуванням мінералів і викопних залишків скам'янілої фауни й флори, а також виконувати найпростіші пошуки корисних копалин.

Спостереження за зовнішніми процесами, що створюють зовнішній вигляд земної поверхні належать як фізичній географії, так і фізичній (динамічній) геології, можуть виконуватися в польових умовах туристами-краєзнавцями, знайомими з елементарними прийомами пошукової геології.

Справжню геологічну зйомку й, зокрема, вивчення гірських порід, умов їхнього залягання й зміни, а також складання геологічної карти певної місцевості можуть робити дослідники, що не тільки знають геологію в обсязі курсу вузу, а й мають достатню геологічну практику.

Дані геологічної зйомки необхідні при дуже різноманітних дослідженнях - комплексних фізико-географічних, геоморфологічних, ґрунтових, геоботанічних, зоологічних, археологічних, не говорячи вже про те, що без спеціальних геологічних зйомок неможливі вивчення й розробка родовищ корисних копалин, зведення гребель і дорожніх споруджень (мости, тунелі), організація водопостачання підземними водами, іригація й осушення.

Для того щоб туристи-краєзнавці мали можливість прогнозувати погоду по місцевих ознаках, їм необхідно ретельно стежити за її станом і її змінами, тобто

вести метеорологічні спостереження.

На метеорологічних станціях основні спостереження здійснюються через кожні шість годин: в 7, 13, 19 і о 1-й годині ночі по місцевому середньому сонячному (не поясному) часу. Бажано й під час туристського походу робити спостереження над тиском і температурою повітря, вітром і хмарами в ці строки або близькі до них. Нічні спостереження можна пропустити.

Крім того, у ці ж строки, а також у проміжках між ними потрібно по можливості безупинно стежити за іншими атмосферними явищами, зокрема за опадами, і відзначати час їхнього початку й кінця. Установивши години спостережень, треба вже суворо їх дотримуватися, не допускаючи ніяких відхилень і пропусків.

Запис спостережень роблять негайно ж, не відкладаючи й не покладаючись на свою пам'ять, в особливий розділ в польовому щоденнику – «Щоденник погоди». Спостереження треба робити з відкритого місця, звідки добре видно весь небокрай, по можливості до самого обрію.

В умовах туристського походу доводиться зазвичай обмежуватися переважно візуальними спостереженнями, тобто спостереженнями без приладів, тим більше, що вони дають найбільш багатий матеріал для прогнозу погоди по місцевих ознаках.

У різних районах нашої країни туристи-краєзнавці можуть проводити цікаві спостереження над текучими й стоячими водами. Отримані дані можуть мати практичний і науковий інтерес, особливо у випадку, якщо спостереження велися у маловивчених місцях. Так, наприклад, туристи, спускаючись на човні або плоті по гірській річці, можуть установити можливості використання цієї річки для спортивного сплаву. При сходженні на гору туристи можуть зробити цікаві дослідження озер, що залягають на льодовику; відомостей про такі водойми є ще дуже мало. Опис водних об'єктів можуть бути використаний й самими туристами-краєзнавцями при розробці нових маршрутів.

Відправляючись у похід, турист-краєзнавець, зазвичай, не може обтяжувати себе важким спеціальним устаткуванням і довго затримуватися на одному місці.

Тому вивчення внутрішніх вод у поході обмежується візуальними спостереженнями, описами водних об'єктів, здійсненням вимірів найпростішими приладами, збором зразків і проб для камеральної обробки тощо. Такого роду спостереження в основному проводяться в літній період. Вивчення водних об'єктів бажано робити комплексно, але в ряді випадків становлять інтерес і дослідження окремих елементів їхнього режиму (витрати води, температури води тощо).

Ґрунтово-рослинний покрив території України вкрай різноманітний, і трапляються місця де він ще не вивчений з тією детальністю, що необхідна для раціонального його використання й всебічної характеристики природи окремих районів.

Рослинний покрив складається з різних рослинних спільнот; типові з них треба виявити, вивчивши їхній склад і умови існування. *Рослинна спільнота* – це сформоване сполучення рослин, що відповідає певному комплексу місцевих фізико-географічних умов. Кожна спільнота разом із цим комплексом утворює закономірне ціле, яке географи називають фаціями, а біологи екосистемами або біогеоценозами. Тому рослинність завжди треба вивчати з урахуванням її нерозривних зв'язків з іншими компонентами природно-географічного середовища (кліматом, геологічною будовою й рельєфом, ґрунтами, гідрологічним режимом, тваринним світом).

При вивченні природних умов території туристи-краєзнавці неминуче звертаються до ґрунту, що є і компонентом ландшафту і об'єктом господарської діяльності людини. Саме завдяки ґрунту, його родючості, через рослинний та тваринний світ людина одержує необхідну їжу й сировину для промисловості. В той же час, щоб ґрунт міг задовольняти зростаючі потреби людства в їжі й інших необхідних продуктах, потрібно вивчати його склад і властивості, безупинно підвищувати його родючість. Ось чому наука про ґрунт є невід'ємною частиною туристсько-краєзнавчих досліджень.

У природі нам постійно доводиться спостерігати сезонну періодичність явищ. Міняються пори року, міняється разом з ними й природа. Ця

закономірність особливо ясно виражена в помірному поясі Землі.

Відповідно до сезонного ходу кліматичних умов відбувається й розвиток місцевої природи: з'являється й зникає сніжний покрив; покриваються й звільняються від льоду водойми; прилітають і летять птаха; зеленіють, цвітуть і плодоносять навесні й улітку рослини, жовтіє й обпадає листя восени. Всі явища природи, що спостерігаються у зв'язку зі зміною кліматичного режиму протягом року, називаються періодичними, сезонними або фенологічними.

Наука, що вивчає сезонний розвиток живої природи – рослинності й тваринного миру – називається **фенологія**.

Фенологічні спостереження нескладні й доступні аматорові природи, натуралістові, школяру. Однак ці спостереження вимагають старанності, акуратності й сумлінності. Вони складаються із запису дат (число, місяць, рік) настання сезонних явищ у житті рослин або тварин. Наприклад, записати дату зацвітання горобини, дозрівання пшениці, листопаду в берези, появи перших мух, прильоту граків і т.д. – значить вести фенологічні спостереження.

Спостереження за рослинами називаються фітофенологічними, за тваринами – зоофенологічними. Для того щоб вони були порівнянні з такими ж спостереженнями в інших районах, їх потрібно виконувати за певними вказівками, методиці й програмі. Копії спостережень треба посилати в місцевий краєзнавчий музей.

Справжній краєзнавець не може не любити природу, не вивчати біологічних закономірностей та сезонних змін у житті звірів і птахів. Він повинен систематично занотовувати наслідки спостереження у щоденнику.

Важливе значення мають нотатки про особливість живлення тварин у різні пори року. При цьому вказується назва корму і пора доби, в яку тварини живилися, а також визначаються (приблизно) запаси таких кормів в угіддях. Не менше значення мають спостереження за розмноженням тварин, тобто: гоном (тічкою), появою і життєздатністю приплоду, а також влаштуванням гнізд, лігвищ або нір, часом залягань в сплячку і пробуджень весною тощо.

Запитання для самоперевірки:

1. Які метеорологічні спостереження проводять під час туристсько-краєзнавчої подорожі?
2. Охарактеризуйте сьогоднішню погоду (температура, опади, хмарність, вітер, тиск).
3. Які методи дослідження водних об'єктів?
4. Яка головна екологічна проблема пов'язана з використанням ґрунтів?

Завдання до практичної роботи 10.

1. Дати характеристику кліматичним умовам, геологічній будові та рельєфу, гідрологічним особливостям області України (на вибір студента).
2. Дати характеристику ґрунтово-рослинного покриву та тваринного світу області.
3. Навести приклади природних туристичних об'єктів області (не менше 3).

ЗАЛКОВІ ВИМОГИ

З ДИСЦИПЛІНИ

«ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧА РОБОТА В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ»

1. Методичні підходи до визначення краєзнавства, його об'єктно-предметної суті.
2. Визначення краєзнавства як науки.
3. Головні завдання туристсько-краєзнавчої діяльності.
4. Принципи туристсько-краєзнавчої роботи.
5. Історичні відомості про краєзнавче виховання від часів Київської Русі до ХХ століття.
6. Характеристика найпоширеніших організаційних форм туристсько-краєзнавчої діяльності: гурток, секція, клуб, товариство.

7. Форми туристсько-краєзнавчої роботи: стаціонарні, польові (маршрутно-туристські).

8. Основні етапи туристсько-краєзнавчих досліджень (підготовчий, польовий і підсумковий).

9. Особливості організації туристських свят, ігор, змагань у польовому таборі.

10. Загальна характеристика методів туристсько-краєзнавчих досліджень.

11. Характеристика методів спостереження (опис, вимірювання, порівняння, відео- та аудіо спостереження, включене та невключене, відкрите та приховане спостереження).

12. Характеристика методів бесіди (інтерв'ю), вивчення документів, краєзнавчого експерименту.

13. Польовий щоденник дослідника-краєзнавця. Вимоги до ведення змістовної частини щоденника.

14. Способи інформативного й компактного записування даних спостережень. Режим ведення щоденника.

15. Фотографування й відеозйомка в туристсько-краєзнавчому поході. Знімальна апаратура і спорядження. Підготовка до фото- та відеозйомки у туристсько-краєзнавчому поході.

16. Методи поширення туристсько-краєзнавчої інформації (тематичні екскурсії путівники, довідники, альбоми, туристські карти тощо).

17. Шкільний краєзнавчий музей. Основні принципи організації та діяльності музею. Напрями роботи шкільного краєзнавчого музею.

18. Основні види музейної діяльності шкільного краєзнавчого музею. Комплектування фондів шкільного краєзнавчого музею. Фондова робота. Експозиційна робота.

19. Джерела туристсько-краєзнавчої інформації. Матеріальні (речові) джерела. Пам'ятки архітектури.

20. Історичні пам'ятки і місця, які пов'язані з життям і діяльністю видатних людей, історичними подіями, а також зображувальні джерела

(гравюри, картини, фотографії із зображенням населених пунктів, національних костюмів, побутових сцен та ін.).

21. Писемні джерела. Усні джерела.

22. Організація вивчення історії краю.

23. Методика збирання джерел з історії краю. Основні способи збирання історико-краєзнавчих матеріалів: планомірний систематичний збір; експедиційний збір; випадкові та епізодичні надходження матеріалів.

24. Методи дослідження археологічних об'єктів (польова археологія).

25. Методи дослідження архітектурних пам'яток та творів монументального мистецтва.

26. Характеристика методів етнографічних досліджень.

27. Характеристика методів фольклорних досліджень.

28. Характеристика методів мистецтвознавчих досліджень.

29. Методи топонімічних досліджень. Об'єкт, предмет топонімічних досліджень. Класифікація топонімів. Характерні риси української топонімії.

30. Основні семантичні категорії термінів: відапелятивні терміни, що мають фізико-географічне підґрунтя та надають мотив для називання географічних об'єктів; категорія термінів, що мають соціально-економічне підґрунтя; категорія термінів, що мають естетичне, етнокультурне, сакральне підґрунтя та іменна категорія лексем-основ.

31. Методи дослідження гірських порід, мінералів та рельєфу: місце геологічних методів дослідження в системі туристсько-краєзнавчої роботи в ЗЗСО.

32. Методи спостереження за погодою: загальна характеристика метеорологічних спостережень.

33. Спостереження за атмосферним тиском та температурою повітря. Методика спостережень за вітром.

34. Методика спостережень за хмарами. Спостереження за сніжним покривом.

35. Методи дослідження водних об'єктів: методика польових досліджень річок.

36. Методика польових досліджень озер.

37. Методи дослідження ґрунтово-рослинного покриву.

38. Методика дослідження рослинних спільнот у туристсько-краєзнавчому маршруті.

39. Методи фенологічних спостережень. Організація фенологічних спостережень в туристсько-краєзнавчому поході.

40. Методи туристсько-краєзнавчих досліджень тваринного світу. Методи дослідження слідів тварин. Методи дослідження слідів птахів.

Рекомендовані джерела інформації

1. Кравець Н.В. Краєзнавча робота в контексті навчально-виховної діяльності сучасного закладу освіти. – 2016 рік, - 156 с. [Електронний ресурс] - Режим доступу - <https://vseosvita.ua/library/turistsko-kraeznavcarobota-v-konteksti-dialnosti-sucasnogo-zakladu-osviti-1938.html>

2. Основи краєзнавства: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / кол. авт.; за заг. ред. чл.-кор. НАНУ О. П. Реєнта. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 276 с.

3. Пангелов Б. П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей : навчальний посібник / Б. П. Пангелов. – Київ : Академвидав, 2010. – 248 с. – (Альма-матер). – Лист МОНУ №1/П-189 від 22.01.2010 р.

4. Пангелова Н.Є. Теоретико-методичні засади туристсько-краєзнавчої роботи у вищих навчальних закладах: [навч.-метод. посібн.] / Н.Є.Пангелова, Б.П.Пангелов. – Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2015 - 202 с.

5. Галасюк, С. С. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів / С. С. Галасюк, С. Г. Нездоймінов ; МОНУ, Одеський національний економічний університет. –

2-ге вид., доп. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. – 248 с. – Лист МОНУ № 1/11-5771 від 26.04.2012 р.

6. Дмитрук, О. Ю. Спортивно-оздоровчий туризм: навчальний посібник / О. Ю. Дмитрук, Ю. В. Щур. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ: Альтерпрес, 2008. – 288 с. : іл.

7. Інструкція щодо організації та проведення екскурсій і подорожей з учнівською та студентською молоддю від 02.10.2014 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1341-14#n2>

8. Інструкція щодо організації та проведення туристських спортивних походів з учнівською та студентською молоддю від 02.10.2014 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1340-14#n20>

9. Маланюк Т.З. Туристичне краєзнавство: курс лекцій / Т.З. Маланюк. – Івано-Франківськ: ПНУ, 2013. – 132 с

10. Методичні рекомендації з організації туристсько-краєзнавчої роботи в закладах загальної середньої освіти та закладах позашкільної освіти: збірник методичних рекомендацій/ Артеменко І.В. (укладач). - Випуск 1.- м. Кривий Ріг: КПНЗ «Центр дитячої та юнацької творчості Металургійного району» КМР, 2018. - 6с.

11. Навчальна туристична топографо-краєзнавча практика (навчально-методичний посібник для студентів спеціальності туризм Київського національного університету імені Тараса Шевченка) / Полякова Н.О. – К.: Фітосоціоцентр, 2017.– 32 с.

12. Олішевська Ю.А. Шкільне географічне краєзнавство. Навчальний посібник. - К.: «ФОП Кравченко», 2020. -175 с.

13. Панкова, Є. В. Туристичне краєзнавство : навчальний посібник для вищих навчальних закладів культури і мистецтв III-IV рівнів акредитації / Є. В. Панкова. – 3-те вид., перероб. та доп. – Київ: Альтерпрес, 2009. – 356 с.

14. Пангелов, Б. П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей : навчальний посібник / Б. П. Пангелов. – Київ : Академвидав, 2010. – 248 с. – (Альма-матер). – Лист МОНУ №1/П-189 від 22.01.2010 р.

ДОДАТОК 1

Таблиця 1

Методичні підходи до визначення краєзнавства, його об'єктно-предметної суті

Ім'я науковця, наукова школа, рік	Визначення поняття туристсько-краєзнавча діяльність, краєзнавство

ВИСНОВОК:

Таблиця 2

Основні історичні етапи розвитку краєзнавства як педагогічного феномену

(виписати, що саме відбувалось на кожному етапі)

I етап	II етап	III етап	IV етап
Витоки краєзнавства Виокремлюється три періоди: найдавніший, античний, середньовічний. Період від появи найдавнішої людини (140 тис. років тому) - до XVII ст.	Зародження наукового краєзнавства в Україні Виділяється три періоди: анкетно-описовий, експедиційний, статистичний. Від початку XVIII ст. до середини XIX ст.	Становлення українського краєзнавства. Охоплює останню третину XIX ст. - початок XX ст.	Організація краєзнавства в Україні. Період включає хронологічні межі від 20-30-х рр. XX ст. до сьогодення

ВИСНОВОК:

ДОДАТОК 2

Проаналізувати топографічну карту (масштабу 1:200000, 1:100000) або списки населених пунктів області з мережі Internet (за вибором здобувача)

та заповнити таблицю груп топонімів

(не менше як по 5 прикладів до кожної групи)

<i>Фізико-географічне підґрунтя</i>		<i>Соціально-економічне підґрунтя</i>		<i>Естетичне, етнокультурне, сакральне підґрунтя</i>		<i>Іменна категорія слів – основ географічних назв населених пунктів</i>	
<i>групи</i>	<i>приклади</i>	<i>групи</i>	<i>приклади</i>	<i>групи</i>	<i>приклади</i>	<i>групи</i>	<i>приклади</i>
<i>Орієнтація в просторі, конфігурація та форма</i>		<i>Тип та ранг поселення</i>		<i>Естетична оцінка об'єкта, емоційне забарвлення, метафоричне значення</i>		<i>Власні імена, прізвища, клички, прізвиська</i>	
<i>Морфологічні ознаки рельєфу, форми рельєфу</i>		<i>Шляхи сполучення</i>		<i>Релігійне та культове значення об'єкту</i>		<i>Географічні назви, що стали основою для ойконіму</i>	
<i>Ландшафтні особливості</i>		<i>Господарська та економічна діяльність</i>		<i>Етнічне походження носіїв мови</i>			
<i>Гідрографічні терміни – типи, форми, характеристики водних об'єктів</i>							
<i>Біогеографічні терміни: геоботанічні, ботанічні, зоологічні</i>							
<i>Механічний склад порід, якість ґрунтів, геологія та літологія поверхні та інше</i>							

ДОДАТОК 3

Проаналізувати топографічну карту (масштабу 1:200000, 1:100000) області
(за вибором здобувача) та заповнити таблицю груп топонімів

(приклад заповнення – Волинська область)

<i>Фізико-географічне підґрунтя</i>		<i>Соціально-економічне підґрунтя</i>		<i>Естетичне, етнокультурне, сакральне підґрунтя</i>		<i>Іменна категорія слів – основ географічних назв населених пунктів</i>	
<i>групи</i>	<i>приклади</i>	<i>групи</i>	<i>приклади</i>	<i>групи</i>	<i>приклади</i>	<i>групи</i>	<i>приклади</i>
<i>Орієнтація в просторі, конфігурація та форма</i>	Малі Голобори Нові Червища	<i>Тип та ранг поселення</i>	Городище Городок, Граддя	<i>Естетична оцінка об'єкта, емоційне забарвлення метафоричне значення</i>	Славне, Красноволя Веселе Раймісто Ворчин Зимне	<i>Власні імена, прізвища, клички, прізвиська</i>	Павловичи Михайлівка Антонівка.
<i>Морфологічні ознаки рельєфу, форми рельєфу</i>	Гірка Міжгір'я Ямне....	<i>Шляхи сполучення</i>	Залізниця Замостя Прохід Замости ...	<i>Релігійне та культове значення об'єкту</i>	Зачернеччя Монастирок	<i>Географічні назви, що стали основою для ойконіму</i>	Прип'ять, Світязь, Шацьк
<i>Ландшафтні особливості</i>	Приріччя Долина, Заболоття Залісся Ліски	<i>Господарська та економічна діяльність</i>	Гута Мельники, Рудники, Смоляри Торговище	<i>Етнічне походження носіїв мови</i>	Галичани Русовичі Жидичин		
<i>Гідрографічні терміни – типи, форми, характеристики водних об'єктів</i>	Озірце Струмівка Бистриця						
<i>Біогеографічні терміни: геоботанічні, ботанічні, зоологічні</i>	Гайове Діброва Муравище Березо-луки Журавлине Комарів						
<i>Механічний склад порід, якість ґрунтів, геологія та літологія поверхні та інше</i>	Піщане Глинянка Піски Ричицькі.						